

Виходить випу-
сками в 2¹/₂ арк.
1. (13.) и 16. (28.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакция и ад-
міністрация під
н. 12. на улиці
Оссолінських.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. За оголошення (инсерати) платиться по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком — з долученем 30 кр. на стемпель за кождоразове уміщене.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

З НЕКРАСОВА.

III.

* * *

Чи часом блукаю у нічку беззору,
Чи чую, як фуґа лютус сумна —
Дружино бездольна, убога та хвора!
Зненацька твій образ коханий зрина',
На серці гадюка завється неначе.
З дитяцтва терпіла ти тяжку біду:
Твій батько суворий мав серце ледаче,
Відав за нелюба тебе, молоду;
Літа свої красні, не знаючи долі,
Зносила; тебе не пестив він а бив....
Так ти-ж не зігнулась, втекла у неволі —
Та й то не на щастя зі мною Бог звів!

Чи ти пам'ятаєш той день, коли хворий,
Голодний я руки з несили зложив?
Стогнала страшна хуртовина на дворі
По пустці холодній аж вітер ходив.
Чи ти пам'ятаєш — уже сутеніло,
И темрява лізла у нашу тюрму;

трі віяло теплом и пахло квітками и тополями... Тільки гори київські стояли так само, як в той давній козацький час; так само заглядали в широкий Дніпро, як за давніх минувших часів.....

ЛІТЕРАТУРА

российска, великоруска, українска и галицька.

IV.

(Дальше.)

Тоді, як ся одірваність, се ворогування львівських общерусів против народно-українського напрямку, з powodu непоняті їм общерусскости, привели до так нерадістних посідків у літературі и у політиці: усе що є, що діється живого, народу пригодного у Галиччині з боку самої святоюрської партії, те усе діється по дорозі, проложений у часи, як еще стара галицька партія не ворогувала з українством, а старалась ним користуватись, и діється прямо по тим принципам, которі виставили українофіли. Характерно, що недавно галицький кореспондент „Голоса“ (Н. 167), И. Л-нъ, которий узявся полемізувати проти статей М. Т-ова в Вѣстнику Европы „Русскіе въ Галиціи,“ зовсім не понявши ні замірів, ні ідеї статей сих, признавав, що Поляки з того часу, як Галичане стали грати на своїм театрі не тільки пєси писані, як він каже, на „мѣстномъ жаргонѣ,“ а и пєси українских писателів, — що з того часу Поляки почали гніватись на галицько-руський театр. На що ж апологіст святоюрских „проводирів“ инсинує публіці у Россії на українофільство (*troppo tardi, santo padre, troppo tardi!*), коли виходить, що именно воно основало у Галиччині живий руский театр, страшний Полякам, бо він будить національну идею? Марно спекулює п. Л-нъ на те, що публіка у Россії не догадається, що пєси „мѣстнаго издѣлія на простонародномъ жаргонѣ“, котрим Поляки готові були и кидати милостиню, як їм не страшним, пиенно и єсть пєси „проводирів“, а „мѣстный жаргонъ“ и єсть зовсім не простонародна — бо се б значило українска —, а именно мова сих проводирів. Коли українска література и мова виступали в Галиччині з конкуренцією чому нибудь, то — окрім польської — именно сѣму „мѣстному жаргону“ и єго літературі: другої бо літератури и другої мови, у тім числі и російської, у

Галиччині не було и не ма перед українською. II „проводирі“ галицькі зовсім марно покликуються на російську літературу и общерусску мову, — бо єї и доси не ма у Галиччині; а „місний жаргон“ и єго література усєго менше може вважатись представителем російської літератури. Так и Поляки, коли можуть бачити чому небудь серйозну собі конкуренцію, то, звісно, у літературі, котора числить у себе Квітку, Шевченка, Костомарова, М. Вовчка, Куліша, Нечуя, — а зовсім не у літературі „місного жаргона“. Були часи, що п. Дідицький бачив епоху для Галиччини у тому, що и у ній появилсь писатель, которий вольно пішов на дорозі української літератури що до матеріалу и мови — Ю. Федькович, и характерне діло, що сей самий талантливий и самий живий з писателів галицьких не повернув за своїм видавцем, а зоставсь вірен народно-українському напрямку, и узявсь за діло народнєї освіти и літератури для сєльського люду, тогді як те діло занедбали, и од мови „хлопської“ одвернулись, „проводирі“. Теж характерно, що самий щирий приятель народу з усіх „проводирів“ старої галицької партії, п. Наумович, иде тієюж дорогою — не гляючи на усі єго зверти —, и *de facto* являється українофілом и народовцем. Чи не розумнійше ж було би свіжия людям з всерускої партії не боротись, не зводити клевет на українофілство, а користуватись ним, — що не тільки не пошкодить їх звязкам з російським життям, а именно вкріпить їх. А рядом ніхто їм не перечеить общатись з російською ширшою літературою, коли вони те здоліють.

Народовцям у Галиччині нічого толкувати про потребу звязки з Україною, коли вони часто самі себе звуть українофілами, од якого титулу одрікаються хіба иногді ті „політики“, що бояться, як або Поляки и Німці, або и власні рутенці назвуть їх сепаратистами (од Австрії) и революціонерами, або панславістами або схизматиками у роді українофілів. Одначе треба б забажати, щоб и народовці звернули увагу на Україні и у літературі українській на той бік єї, которий є дужчим и характернішим, т. є. не на историчний націоналізм, а на порив до волі моральної и соціальної. Перше діло, которе у Галиччині без усяких удержок, які у Галиччині ставить вольному слову *censura morum* и хвилевих політичних відносин ще більш, ніж иногді поліцейска цензура, передає систематично основні ідеї українського руху, — є діло п. Партицького про Шевченка, на біду зупенившєся на першому випуску. И п. Партицький не розличає степені важности націоналізму и демократизму у характернішого писателя України, — але у єго хоть послїднійший бік Шевченка не тільки не затемня-

ється, але досить ясно обрисовується. Чим логічніше нова українська література ступить на чисто хлопську и вольнодумну дорогу, тим більшу силу вона буде мати у Галиччині, яко одна з остеріг не тільки од крайностей націоналізму, але и од того, щоб у малій землі, серед народности, затягнутої у національні питання, якими переважно займаються австрійські народи, уся робота патріотична не звернулась зовсім більш на поверхно-національну, ніж на реально-народню. Окрім того українська література, живописуючи переважно чисто-народній побит, говорючи переважно з сільським людом, буде для Галиччини скарбницею чисто народньої мови. Українська література вже и доси грала таку ролю у Галиччині, принісши у 1860—63 р. живу народню мову, збудивши живійші, світські, більш народні питання, ніж ті, національно-клерикальні, которими тільки з реакції Полякам и католицизму займались переважно проводирі старої партії після 1848 р. Тим самим українська література, хоть сама трохи хора недугом, незбіжно слідуючим за націоналізмом, усе таки для Галиччини була тим, чим бувають літератури, у которих поверхні питання націоналізму мають безмірно меншу ціну, ніж інтереси реальні: виучення побиту громадского и думки, як би ёго встроїти по идеям науковим, общечоловічим, якими літературами бувають тільки літератури народів великих и которих національности ніхто не грозить. Україна, збужаючи у Галиччині разом з національними, а особливо національно-клерикальними, чисто літературні и соціальні питання, діяла тут, як частина такого великого політично-народнього тіла — Росії.

Сказавши се, ми вже намітили увесь ряд идей, которий треба нам виложити, щоб вказати на важність и прямих відносин Галиччини и єї літератури до Росії и російської літератури, и навіть и до великорускої, и до искусства російського и великоруского, особливо до музики. Скажу упять, що одректись од своєї літератури для російської Галичане не в силах, и сёго їм не посовітує ні один навіть и всеруский патріот, коли він хоть трошки серьозно вдувається в діло, а особливо вдивиться в ёго на місци. Але галицька література може стати дуже виключною, дуже узкою по интересам, дуже провінціальною, коли буде годуватись тільки з власних жерел. Україна одна пособити не може, — бо, як би там не було дальш, а на тепер, а значить и на довго, Україна сама бере широкі идеї и интереси російської літератури, у ній бачить образці сёговічні — наукові, педагогічні и поетичні. Галиччина, правда, має під боком велику літературу німецьку, з которою звязки трудно, щоб порвались у всіх австрійських народів, — и я наперед бачу, що сю то лі-

тературу мені и вкажуть галицькі автономісти. И як, звісно, що тепер література Німців, як старішого народу, багатша російської, то тут мені и трудно буде одстояти свій тез. Одначе попробую, хоч наперед знаю, що пробити ті австро-німецькі окуляри, которими дивляться на Россию усі Славяне австрійські, навіть и ті, що тепер симпатні їй виказують, трудно буде. Перше, против чого прийшлося би мені споритись, — се идея, буцим то усе культурне, що має Россия, є тільки проста копія западного, а особливо з німецького. Я вже привів деякі факти, которі, не одрікаючи того, що наука и література у Росії иде по за западом, показують, що багато у чому вона иде оригінально, а особливо не иде як холоп за яким небудь одним народом, особливо не за Німцями. Щоб доказати се, я мусів би розказати исторію наукової праці у Росії над народнією поезією, почавшуся раніш (Чулков 1787, Цертелев 1819, Максимович 1827, 1834, Сахаров 1838), ніж у Німців (О. Вольф 1830, Ерлах 1834-37, Фірменіх 1843), а особливо у Французів и Італьянців, — вказати на те, що реальна школа у белетристиці у Росії запанувала хіба пізніше однієї тільки Англії (Гоголь раніше Ж. Занда, Ауерсбаха и т. д.), що народня новелля у Росії (Гоголь, Квітка) появилася раніше ніж у Франції (Ж. Занд) и Германії (Ауербах), що народня драма, як Островского, так само як и така народня поезія, як Шевченка, не має собі аналогії у бюрґерській середній Європі, що Бьлінський и Добролюбов дали приміри оригінальності у критиці естетичній и соціяльній, которі заслуговують більшої уваги ширшого світа, що Герцен виявив талант публициста и агітатора першої величини, и окрім того розсипав по своїм творах массу ідей політичних и соціяльних, которі можуть бути не в меншій пригоді для соціолоґічно-наукової праці, ніж ідеї Конта, Прудона, Маркса и т. д. Та довго про се усе треба б говорити. Я вкажу тільки на те, що, живучи в звязках тільки з німецькою літературою, Галиччане були б подавлені силою німецьких форм сієї культури, которі часом сховали б од них и більш широкі ідеї загальні. Щоб зберегтись од такої німецької узости, Галиччанам прийшлося би обертатись до літератур французкої, англійської, италянської. Але до сього здольні тільки дуже не багато людей. Російська ж література, черпаючи з усіх європейських — у послідні годи, та й завжди маючи найбільшу прихильність до англійської —, могла б дати Галиччанам на мові, котору вивчити майже ніякої трудности їм не ма, могла б дати ріжні форми ідей для порівняння з тими, которі дає німецька література. Мушу додати, що усе таки славянському

уму ближчі способи думати и форми идей російські, ніж німецькі, Галичанам же вони ще ближчі уже по тому, що у праці над культурою Росії завжди мали и мати муть не малу частину и Українці. Знаємо наперед, що усього сказаного нами мало, щоб поставити галицького читателя на наш погляд; але на сей раз годі. Ми скажемо тільки тому, хто не вірить нам: прийдіть и дивіться! Прийдіть и дивіться хоть ради України, з якою хочете ж жити, як з своїм близьким. А ся Україна живе у Росії не тільки географічно, але й морально. Погляньте ж на Київ, Одесу, Харків, — подивіться и на Петербург и Москву; прочитайте Гоголя, Тургенєва, Герцена, Некрасова, Бєлінського, Добролюбова, перегляньте журнали и газети, киньте хоть оком на переводну літературу, зупеніться над педагогічною, — а потім дома подивіться критично на галицькі розправи, драми, повісти, вірші, на їх сюжети, форми, идеи, порівняйте популярні книжки галицькі з книжками Ушинського, Водовозова и т. д.: то й побачите, що ближче до Азії, до Візантії и до середніх віків — Галиччина, чи Росія? Одною біднотою усієї сієї ріжниці не оправдиш, як не оправдиш и того, що більшість студентів галицьких иде у теологи, що всі мови, письма галицькі скаржаться на те, що „мало, або не ма людей“, що усі справи идуть черепащачою ходою и т. д. Тут мусять бути ширші причини: одсталість — через провінціоналізм, брак широких идей — од націоналізму, брак оригінальності, віри у свої сили и енергії — од нагніту чужої, польської та німецької школи. Оттут то и може помогти конкуренція російської літератури, єї широких європейських идей, переданих оригінальним славяно-руським методом, українським аналізом, з прибавкою великоруської сміливости. Тепер, коли чотири залізничі йде з Галиччини у Росію и коли житте у Росії починає приливати до западної границі, од такої конкуренції не втечеш. Лучше ж, вглядівшись розумно у нову идущу на нас силу, зрозуміти, чим можна покористуватись з нею, чим можна и на неї повліяти, ніж вихваляти її, не користуючись з неї нічим добрим, та ще й її саму псувати, як святоюрці, або, заплющивши очі, „противу рожна прати“, як галицькі українофіли!*)

*) Годимося зовсім з ш. автором, що російська література має велику вагу и може користь принести и Галичанам, однако не зовсім годимося на ті єго преміси, котрими дійшов до єєї конклюдії. Н. пр. не видимо у літературі російській стільки висшости над западними або й оригінальності, скільки представляє п. Українець. На велику вагу поезії народної вказав в Німеччині вже Гердер, видавши и збірничок пісень народних у р. 1778—79. Перший же великий збірник видали Брентаво и Арнім в 3 томах в р. 1806—1808. Після Гердера звертав свою увагу на пісні народні Гете,

Я старавсь доси обходити питання політичні і говорив тільки про літературні послідки взаємин Галиччини з Україною і Росією. Але літературні і культурні взаємини не можуть зостатись і без політичних послідків. Та мало того: взаємини між Галичиною і Україною і Росією можуть привести до свого роду солідарності між ними і політичної, котра так-же легко може між ними зробитись, так-же на користь кожному з країв і усій Славянщині, як і розумна, у формах одвічаючих потребам кожного, і літературна солідарність. — Я знаю, що, зачіпляючи се питання, я становлюсь на дуже слизьку дорогу. Але що ж робити, коли сюжет и лоліка обов'язує торкнутись и до сёго боку нашого діла!

Попереду усёго однакж я одстороняюсь од усяких толків про такі, або другі переми́ни державних границь, не задля того, щоб я мав перед ними який небудь теоретичний страх, щоб вважав за щось *sacrosanctum* границі поставлені без волі народів: а просто для того, що усякі розмови такі дуже легковажні, коли йдуть од людей з такою узкою сферою діяльності, як ми и наші читателі. Положимо, що й на віки Збруч зостанеться границею між Галичиною, Україною і Росією, що, при деяких других обставинах, може бути зовсім и нешкодливим для обох країв. Але усе таки культурна солідарність (NB. солідарність, а не одностайність) Галиччини з Україною і Росією може мати дуже не малі

котрий. хоч не збирав але писав делкі поезіи зовсім в душі и на лад народних пісень, и дійстно се ёму зовсім удалося. Не можемо и з тим годитись, бушім-то Галичане, живучи у зв'язках тільки з німецькою літературою, не познакомляли б ся з широкими ідеями загальними. Слн котра література не є вузка, то німецька, котра безперечно буде найбагатша на переклади з усіх мов и літератур, які є на світі. Пишучи о літературі російській ш. автор вказував на багатство ві перекладної літератури и на те, що російські переклади майже рівночасно виходять з оригіналами (Ми там оспорювали твердження ш. автора, що російський переклад Бокля появилася раніше німецького; отже тепер поміщаємо дату, подану нам ш. автором, що сей-же переклад появлявель у „Отечественныхъ Запискахъ“ від 1860 р.; в тім-же році вишов, як ми вже перше писали, німецький переклад Бокля): але не тільки з кожного важнішого діла англійської, французької и н. літератури є по кілька перекладів німецьких, але й число авторів и творів переданих з чужих мов на німецьку переходить, о скільки ми літературу російську знаємо, далеко число творів, переданих на російську мову. Отже ж, коли ми знання літератури російської вважаємо дуже користним для Галичан, то се не задля того, щоб познакомитися з широкими ідеями загальними, але з ідеями самої Росії, котрі для нас, яко так близьких їй и географічно и етнографічно и т. д. суть дуже важні. Але не тільки що до ідей, але й що до сюжетів, що до форм, а навіть и що до язика знакомство російської літератури може велику користь привести и літературі галицькій. -- Ред.

послідки політичні, особливо для Галиччини, котрій вона дасть и більшу політичну силу у Австрії, и може вліяти на підняття соціального стану народу галицько-руського. Тепер впять я жду того ж самого недовіру читателя з галицько-автономного табору, який піднімався, як я говорив про широту інтересів російської літератури. Сей недовір упять таки виходить з того, що у Галиччині не знають Росії и дивляться на неї крізь німецькі окуляри. А по німецьким голосам у Росії не ма нічого, окрім „брутального абсолютизму“, котрий викликав яко реакцію таку-ж „брутальну небацію!“ Так Россия и зостається и будучність єї хитається між двома полюсами: кнут та нігілізм, — так як єго розуміють німецькі бюрлери; и тільки одні Німці могли б направити сей колос на добру дорогу. Позаяк Німці завсїгда кінчать сією посліднєю идеєю, позаяк німецька печать завсїгда з'являється солідарною именно з самими реакційними мірами у Росії (як н. пр. против печати, против женского вчення в університетах), позаяк ще недавно у Відні виставили книгу Вюрстемберґера (*Russlands volkswirthschaftliche Zustände*), котора доказувала, що принцип еманципації крестян у Росії був попсован наділом крестянам землі, т. є. тим, що одступлено од принципу еманципації у балтійських губерніях, де крестяне Латвії и Ести дістали од Німців птичу волю без землі та ще й з податками и з панскою поліцією, и т. и.: то вже одно се, та ще й близьке знаомство з тим, як трактують Німці усякий ступень Славянина, щоб вибитись из під німецької опіки, з єї усюди одинаким непотизмом, мусіли б одкрити очи Галичанам на те, як багато правди у тому, що Німці розказують про Россию и єї громаду. Але брак фактів, брак книг, журналів и газет російських у Галиччині, органічна привичка вважати Німця авторитетом вдержує Галичан од критики німецьких поглядів на Россию. А до того ще й видима ріжниця статутів конституційної Австрії и самодержавної Росії. Яку, скажуть мені, можна мати користь з Росії народови, живущому у конституційній Австрії?

Щоб порівняти, як слід, односну ціну австрійських статутів для Галиччини, ми мусіли б пуститись у порівняння дійсного стану суда, шкіл, податків, наділу крестян землею, громадского строю, земства и повітових рад, багатства народнєго и т. и. Ми б раді узятись за таке порівняння, та на горе галицька література не дала навіть и статистики свого краю и народу. Однако, коли порівняємо Галиччину и Россию, хоть з самого слабого боку посліднєї, народнєї освіти, то побачимо, що у Галиччині ще менший процент грамотних, ніж у Росії; додамо, що у повітових радах галицьких

народ сільський менш представлений, ніж у земстві у Росії, особливо в Малоросії, що у Галичині не має суда присяжних и т. д. *) Про женську освіту, у якій Росія випереджає навіть и багато земель з старою цивілізацією (дивись н. пр. статтю проф. Rambaud у *Revue des deux Mondes* 1873, 15 Mars: *L'éducation des filles en Russie et les gymnases des femmes*, — и п. Dino Padelletti — *Le donne alle università di Zurigo* ed. Edimburgo у *Nuova Antologia*, 1873, V), здається говорити нічого. А женська освіта и женська рівноправність — се одна з найдужчих підстав демократичного строю громади, так що и тут „хлопська“ Росія показала вже свою дорогу, куди вона прямує. Не дурно ж и аристократична реакція у Росії так накинулася на студенток, не дурно и у західній Європі буржуазно-німецька и шляхетсько-польська преса ще лютіше кинулася на них, ніж російські реакціонери. А головна одміна Австрії од Росії — се та, що хоч би Австрія мала й багато більш усякого добра, ніж Росія, та Австрії доля далеко менш зависить од неї самої, ніж Росії, у якій хоч би яка не вигідна для неї катастрофа воєнна може одібрати тільки хіба Царство Польське по Вислу, та й то од сього втратить більш Поляки, ніж Росія, бо в усіх других краях, не виключаючи и остзейського, $\frac{9}{10}$ народу явно стоїть за Росію проти $\frac{1}{10}$ часті сепаратистичної. Статути австрійські часом добрі, але кожний з них (1860—61, 1867) давався після міжнародної катастрофи, — а у 1870 р. єдино розумна система для Австрії, система Гр. Гогенварта, упала не стільки через внутрішню опозицію, скільки через гніт з за границі, з Германії, з якою так зблизилися найенергічніша и найосвіченіша частина австро-німецьких країв, що й уперед усякий поступ Австрії у ділі державно-правним буде зависіти не стільки од Австрії самої, скільки од Германії. Та ще мало: нехай статути австрійські гарні, нехай вони й виходять з власного внутрішнього процесу життя австрійського, — але вони не видумані Слав'янами, до Слав'ян не прикладаються, часом видумані прямо проти Слав'ян, и Слав'яне їми користуються

*) Припустивши, що все се так дійсно й є, як ш. автор представляє (хоч. н. пр. суди присяжних тепер вже є у Галичині): то все таки Галичина тим одним є у користніших обставинах, що має конституцію (як некористна вона и не була б для Русинів), а відтак в певній мірі єї доля, єї розвій від неї самої залежить. Впрочім ми далеко од польських або й „німецьких“ поглядів на Росію, хотя не всі Німці однако задивлюються на неї. По крайній мірі погляди, які висказує у своїх брошурах др. Валькор, бувший доцент університета Харківського (н. пр. в новітній брошурі *Die gegenwärtige Lage Russlands*. 1873), не єуть так дуже невірні. -- Ред.

тільки тоді, як де небудь попадеться у них пролазки, яких звісно у XIX. в. не може не давати усяка конституція. А найменш звязку з австрійськими статутами має галицько-руський народ, найменш користується він готовими статутами, найменш покористується и тими, які можуть змінити їх у близькому будучому. Хай и гарні статuti у Австрії, та не од Галичан вони вийшли, не для Галичан зроблені, не Галичанами прикладаються до діла. Од того то й виходить, що у конституційній Австрії рускі газети конфіскуються за саму мягку критику Школьної Ради, що мітинги рускі закриваються, що товариства рускі забороняються, або по меншій мірі мусять леститись перед сильними міра сего, що у кінці кінців для Славян складаються у конституційній Австрії, а особливо у Галиччині, такі перепони, которых часом не ма и у самих абсолютних державах, та ще у добавок більш деморалізуючі громаду, — и що хибя тільки и зостанеться одна міцна звязка Славян, а особливо Галичан, з державою, що вони несуть свої гроші у державну кассу. А коли добавити, що у Галиччині самий енергичний представитель австрійської ідеї — Німці и жида що-дня усе більш вихвачують землю з під ніг сільського народу: то й вийде, що Галичане у Галиччині стаються не тільки не хазяїнами, але трохи не илотами.

Ось де реальна причина, од чого по усіх славянських племенах у Австрії, у тому числі и у Галичан є партія, що шукає помочи за границею, и коли вона обертається до Россії, се зовсім натурально. Яка б не була Россія (а я, звісно, не стану малювати її раєм), — але вона єсть и буде навірно: се усякий чує. Як не живе вона, а живе вона для себе, по собі. Що не має вона, а має вона се через власну працю, працю власної інтелігенції. Усякий прогресс єї — вбільшує силу єї, організує силу єї народа, а не других. Од того можна сердитись на те, що хто небудь не так проводить ідею звязку з Россією (ми самі перві знаходимо, що Чехи, Галичане так проводять сю ідею, що тільки шкодять собі и Россії), — але не можна не признати натуральности сїєї прихильности и надій на Россію у принципі.¹⁾ А до того, навіть політичний інтерес Россії сходиться з інтересами борби славянських народів за своє життя, — а інтерес державний сходиться з інтересами демосу

¹⁾ Що тепер вже в Европі люде бевсторонні дивляться на се діло, як и ми, об сему можна пересвідчитись, прочитавши книгу п. Louis Leger'a *Le Monde Slave* (Paris, 1873 Didier), а особливо стр. 49—55. Та тепер вже и у Польків (особливо у Варшаві) переміняються погляди, особливо у молодіжн, на Россію, — т. є. освічену громаду и літературу у Россії. Ся переміна йде паралельно тому, як Варшава ста-

у великому краю од Дніпра и Пейпуса до Ельби и Адріатика, — демосу латиского, естонского, литовского, білорусского, малорусского, навіть польского, а далі й галицького, и других західно-славянських. Ось де й уся причина тієї „мудрости“, тієї „даально-видности російської політики“, котору, послухати німецьких професорів и публицистів, буцім то Россія наслідувала од Візантії. Мудрость ся у тому тільки и є, що навіть и тогді, коли Россія почне працювати и для чужих інтересів, и проти своїх — як се було після того, як Россія пристала до консервативної коаліції у часи французької революції аж до 1854 р. —, історія працює за Россію: історія бо сама розорила Польщу, підточила Турцію, — Россії тільки досталось підбирати те, що само падало. А мудрі професори, що плачуться на хитрость Россії, не бачать, що Поляки зробили з Москви Россію, притиснувши до неї Україну, що Турки, англійські купці, бонапартисти, грецькі попи, а тепер німецькі шовіністи и струсберґісти піддержують симпатію до Россії у балканських Славян, що венґерська шляхта и німецька бюрократична и біржева сарана перші пропаґатори панславизму у Австрії, а польська шляхта панруссизму у Галичині, — що ґр. Бисмарк з'явивсь ініціатором згоди Поляків з Россією и вніс панславизм и симпатії до Россії у Познань, и т. д. и т. д.

И се усе робилось и робиться, коли и Славяне и Россія водились и водяться більш інстинктом, ніж системою, коли ні ті, ні другі, маючи у голові більш національно-державні ідеї, думаючи про те, як би зновити корону св. Вацлава або розширити „землю государеву“ и т. п., ніж як уладити у ній всенародній добробит, — коли ні славянські приятелі Россії, ні приятелі Славян и державної сили у Россії не знали ясно, у чому найголовніша сила Россії, и своїм шовінізмом, консерватизмом тільки одпихали од славянської ідеї лучші сили у Європі и самій Россії! Але вже після восточної війни 1856 р., коли у часи реформи вийшли на перед демократичні напрямки з російського западництва и з славянофільства, коли почала висказуватись ідея, котора стала пануючою ідеєю лучших голов у Россії и стає вже потроху, на перекір домовим, польським

новиться центром правдиво ліберального напрямку у польській пресі. Інтересно, що *Warszawski rocznik literacki* (1873), один з органів цього напрямку, називає з поводу комедії Краковіянина Наржинського „*Pozytyni*“, Галицькиву гнилою, а Краків запіснївшим містом, до которого ніякі здорові ідеї не прививаються. — Ще раз замічу, що галицько-польська громада и преса не може не мати едил и у Русенів, між котрими вона держить несправі ідеї и о Россії, ві громадї и культурі.

и особливо остзейским олігархічним ретроградам и консерваторам, провідною ідеєю нутренної політики у Росії, а именно, що сила Росії найголовніша у крестянстві, т. є. у народоправстві, — з того часу виявились и принципи нової, більш народної и у той же час и більш свідущої політики и заграничної, положені зерна и новому славянофільству у Росії. Ся політика — союза Росії з прогрессивними и навіть революційними ідеями, з масами народів однокровних и у загалі сусідніх, з народностями малими, доведеними воєнною и феодальною історією до стану хлопского. Перший ясно виложив теорію цієї політики, зливающої лучші ідеї т. зв. западників або космополітів у Росії з лучшими ідеями славянофільства, московского и українского, Герцен, виложивший у цілому ряді статей про Европу, Росію, Славян, Польщу, славянофільство, ті ідеї, которых зерна до того можна було знайти у творах Шевченка про шляхту, Поляків та у посланні до Шафарика.¹⁾ И як по видимому мало сходиться з сими ідеями політика російського уряду и ідеї петербурско-московських централістів після 1863 р., а усе таки не мало Герценовского и Шевченковского прийшло и в систему так званого „обрусенія“ и дало скільки небудь живу силу сій мішанині пруских ідей на московско-византийській запорі. Тепер вже видно усякій неотуманеній годові, що дальше йти Росії з такою мішаниною не можна, и ся система хоть проводиться ще, але більш по инерції, або через впливання німецько-остзейске, не без мовчаливої піддержки самого феодального елементу у Польщі, которому лучше, щоб Россия тратила свої сили и популярність, ніж щоб народ и серьозні патріоти помирились з нею. Ті статті против цієї системи поверхностного обрусенія в заштиту правих інтересів польської народности, в заштиту усіх живих одмін невеликорусских елементів у Росії, які стали появлятись у журналах и газетах у Росії, як космополітично- або чисто-російського народнього напрямку, (Вѣстникъ Европы), так славянофільско-народнього (Бесѣда), и которых

¹⁾ Вказуючи на Герценове славянофільство, я, звісно, не беруся ділити усіх деталей його ідей „про старий світ и Росію“, — з которых багато було нанесено злобою для реакції 1849—59 рр. и стверджено гегеліянськими ідеями про ступенну зміну народів в історії (Stufengang). У Герцена важні не ці одміни славянофільства и руссофільства, а основні ідеї, примиряючі славяно-руський демократизм з старославянським автономізмом и западно-європейською свободою розуму, — которой знати не хотіли Московські славянофіли, як и польські, которі у добавок не хотіли знати и демократії.

основні ідеї то тогді, то иногді пробиваються и у орбанах самої системи „обрусенія“ (Моск. Вѣдом., Голосъ), показують, що не довго вже жити сій неорбанічній и мішаній системі. Тепер, коли чого остається бажати од російської интелігенції, так того, щоб петербурско-великорускі ліберали, не переставаючи бути по идеалам космополітами, поменьш були „великорусскіи сепаратистами“ у интересах, т. є. звертали більшу увагу на питання про „окраини Россіи“ и тісно звязане з ним питання славянське; вони тогді убільшили б свою силу, и давали б свій напрямок рішенню національно-державних питань и помогли б швидче тому, щоб Россія ясно поставила собі ціллю у політиці нутренній и заграничній стати „організованим хлопством“ з незбіжною автономією країв и народностей, бо хлопство не має интересу ні в централізації, ні в винародовленню, и само носить у собі самі чисті зерна народности. Може стати питанням, коли и як завершиться сей процес, — але не може бути спору, що у Россії и серед космополітичного и серед національного табору вже дуже вкоренилась, багато людьми зрозумілась ся идея; — а позаяк Россія сама пан своєї долі, то не можна спорити проти того, що з кожним роком вона буде посуватись до сього природного идеалу. А се дасть їй велику силу у славянстві, хоть би воно зосталось на довго розділеним між трьома політичними землями, як тепер.

(Далше буде.)

ЧАСТЬ ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНА.

Шесті загальні збори „Просвіти.“

Серед ожидань майже цілого нашого краю а навіть и сфер Віденьських відбулись у минувшім році, свіжо по смерті стілько заслуженого Лавровского, загальні збори „Просвіти.“ Одноголосно вибрало товариство майже цілий виділ и нового голову п. Волод. Федоровича, а коли сей-же по своїм виборі виголосив свою знамениту бесіду, ціле народне сторонництво оживлене було найкрасшими надіями.

Сьгорічні збори мали инший характер. „Просвіта“ у минувшім році не показалася таким важним фактором у нашім краю, як многі робили собі надії, по части конечно пересадні — тому їй не могли нові збори так великого интересу будити у чужих. Однакo народне сторонництво інтересувалося ними живо, займалося ними вже знач-